

PATRIMONIUL CULTURAL IMATERIAL – O RETORICĂ MULTIMODALĂ

Intangible cultural heritage – a multimodal rhetorics

In the field of public communication, intangible heritage becomes a semiotic object, a “text of communication” (Dominique Maingueneau) that includes a set of communication practices that generate a specific rhetoric. The objective of our paper is to propose a framework for the interpretation of the intangible heritage discourse from the sociosemiotic perspective of its interactions with other discourses, with other actors of the public space. Intangible heritage is perceived as an emblem of cultural identity. Heritage preservation and heritage communication are the directions that influence its sociosemiotic status. We believe that the communication of intangible heritage is characterized by the allocative or the delocative modality (Patrick Charaudeau) which impose two similar discursive registers of identity and alterity, respectively. We will discuss, from the perspective of these discursive registers, the multimodal rhetoric of *Ecultfood* and *Foodie* Projects, which gather food heritage from Romania.

Key-words (max. 5): *intangible cultural heritage, multimodality, rhetorics, social semiotics, cultural communication*

1. Patrimoniul imaterial – de la practică la „textul de comunicare”

Parte integrantă a identității unui popor, patrimoniul imaterial aduce cu sine o permanentă întoarcere la esența profundă a ființei sale etnoculturale. Un parcurs propriu patrimoniului imaterial care, asemenea patrimoniului material, tangibil, este o formă de cultură, însă, precum patrimoniul natural, este viu și supus reproducerii culturale. Caracterul vibrant al patrimoniului imaterial impune o atenție specială pentru păstrătorii, transmițătorii acestuia. Prezervarea patrimoniului imaterial nu este un simplu inventar de „artefacte intangibile”, ci, după cum arată Barbara Kirshenblatt-Gimblett, obiectivul unui asemenea demers trebuie să fie păstrarea viabilității întregului sistem care le-a generat².

Așadar, în cadrul sistemului patrimoniului imaterial sunt incluse o serie de practici de comunicare definitorii din perspectivă etnoculturală. UNESCO a identificat și inventariat sub forma celebrelor *Liste*³ aceste practici culturale de tipul diferitelor expresii și reprezentări, dar și a cunoașterii legate de acestea, transmise din generație în generație, recunoscute de diferite comunități umane ca parte a specificului identitar al acestora⁴. Această organizare a elementelor de patrimoniu a conferit

¹ Universitatea „Vasile Alecsandri” din Bacău.

² Barbara Kirshenblatt-Gimblett, “Intangible Heritage as Metacultural Production”, in *Museum international*, vol. 56, no. 1–2/ 221–222, 2004, p. 52.

³ <https://ich.unesco.org/fr/listes>.

⁴ <https://ich.unesco.org/fr/convention#part3>.

vizibilitate și identității culturale a comunităților minoritare, pentru care „patrimoniul imaterial este sursa vitală a unei identități cu rădăcini adânci în istorie”⁵.

Jean Davallon arată că procesul de patrimonializare impune recunoașterea, de către comunitate, a statutului de patrimoniu pentru o serie de elemente tangibile sau intangibile moștenite, pe care această comunitate trebuie să le păstreze și să le transmită generațiilor viitoare. În structurarea obiectului patrimonial imaterial intră toate informațiile, toată cunoașterea care contribuie la reconstrucția obiectului respectiv (de ex. modul de preparare a unui anumit aliment; o anumită tehnică de țesut / cusut – de ex., tehnica țesutului scoarțelor de perete, tradițiile și obiceiurile legate de o anumită sărbătoare – tradițiile asociate zilei de 1 Martie, înscrise de România în Lista patrimoniului imaterial⁶). Atribuirea statutului de patrimoniu este strâns legată de recunoașterea și declararea sa, considerată de Jean Davallon un adevărat „act performativ”⁷.

Enunțul performativ, în tradiție austiniană, are un caracter acțional. O formă eficientă de prezentare a patrimoniului imaterial este reprezentată de festivalurile de tradiții populare, în care publicul este implicat activ, devine un co-creator, un co-enunțator. Procesul de transmitere a patrimoniului imaterial este de natură „metaculturală”:

cultura persistă în timp, în măsura o generație o transmite la următoarea. Dar, toate intervențiile legate de patrimoniu – precum presiunile globalizării pe care încearcă să le contracareze – schimbă relația oamenilor cu ceea ce fac. Ele schimbă modul în care oamenii își înțeleg cultura și pe ei înșiși. Ele modifică condițiile fundamentale pentru producția și reproducerea culturală. Schimbarea este intrinsecă proceselor culturale, iar măsurile menite să păstreze, să conserve, să salveze și să susțină anumite practici culturale sunt prinse între conservarea practicii și abordarea naturii inerent procesuale a culturii. Timpul este esențial pentru natura metaculturală a patrimoniului. (...) un paradox - și anume, posesia moștenirii ca marcă a modernității. – aceasta este condiția posibilității pentru constituirea patrimoniului mondial⁸.

Comunicarea patrimoniului este înscrisă într-o rețea de comunicare, transmiterea patrimoniului devine o „creație colectivă”, o „bibliotecă vie”, în care transmițătorii au un rol activ, sunt subiecți, parte a procesului de transmitere a elementului patrimonial⁹.

Considerăm că „punerea în discurs” a patrimoniului imaterial este un veritabil „text de comunicare”, un discurs menit să (re)prezinte referentul patrimonial publicului chemat să participe la prezervarea sa.

⁵ Barbara Kirshenblatt-Gimblett, „Intangible Heritage...”, *op. cit.*, p. 54.

⁶ Toate elementele de patrimoniu imaterial înscrise de România în Lista Unesco pot fi consultate pe [https://ich.unesco.org/fr/listes?text=&country\[\]=00182&multinational=3#tabs](https://ich.unesco.org/fr/listes?text=&country[]=00182&multinational=3#tabs).

⁷ Jean Davallon, « À propos des régimes de patrimonialisation: enjeux et questions », *Patrimonialização e sustentabilidade do património: reflexão e perspectiva*, Nov 2014, Lisboa, Portugal, 2014, apud Florinela Floria, « Patrimoine culturel immatériel: narrativité et digitalisation. Interférences discursives », in *Interstudia*, nr. 26/2019, p. 138.

⁸ Barbara Kirshenblatt-Gimblett, „Intangible Heritage...”, *op. cit.*, pp. 58-59, traducerea noastră.

⁹ *Ibidem*, p. 58.

2. Discursul patrimoniului imaterial – o perspectivă semiocomunicativă

Patrick Charaudeau arată că discursul este comunicațional și reprezentațional, iar analiza faptelor de limbaj este, în viziunea sa, „semiocomunicativă”. Aceasta integrează dimensiunea etnografică a situației de comunicare, având un obiectiv de natură performativă ce vizează influențarea *celuilalt*. Perspectiva semiocomunicativă asupra discursului are ca principii fondatoare *alteritatea* (raportarea la sine și la *celălalt* prin intermediul discursului), *influența* (destinatarul devine o parte a lumii discursive), *reglementarea* (intenția de a-l influența pe *celălalt* luând în considerare circumstanțele situaționale ale procesului de comunicare) și *relevanța* (împărtășirea unui univers comun de reprezentări asupra lumii, ceea ce face posibilă relația de comunicare)¹⁰.

Considerăm că transmiterea patrimoniului imaterial este încadrată, funciar, într-un sistem de comunicare în cadrul căruia discursul este unul orientat către un *celălalt* colectiv. „Competența discursivă” solicită o anumită organizare a discursului impusă de constrângerile cadrului comunicativ. Patrick Charaudeau identifică trei categorii de constrângeri, legate de enunțare, de dimensiunea descriptiv-narativă și de cea argumentativă.

Din perspectiva enunțării este obiectivată atitudinea subiectului enunțător, influențată de datele situației de comunicare, de modul în care este reflectată în discurs imaginea de sine, dar și imaginea atribuită *celuilalt*, prin intermediul categoriilor de modalizare elocutive, alocutive și delocutive. Din perspectivă descriptiv-narativă este relevantă atât „capacitatea de a denomina, cât și de a califica ființele lumii, în mod obiectiv și/sau subiectiv, pentru aspectul descriptiv; în capacitatea de a descrie acțiunile din lume din punctul de vedere al diferiților actori implicați, pentru aspectul narativ”. Dimensiunea argumentativă este corelată cu „capacitatea de a organiza lanțurile de cauzalitate explicativă a evenimentelor și evidența a ceea ce este adevărat, fals sau plauzibil”¹¹.

Ca proiect discursiv, patrimoniul imaterial se înscrie în dialectica relației cu alteritatea. Însăși cadrele definiției sale operaționale indică recunoașterea transmiterii sale comunitare, dialogice. Recuperarea patrimoniului imaterial impune, ca metodă tipică de cercetare, ancheta etnografică. (Re)prezentarea sa, punerea în circulație se face, adesea, printr-o recuperare de ordin evenemențial (în cadrul unor festivaluri etnografice, de pildă, se recrează sărbătoarea, tradiția), sau utilizând resursa simbolică a discursului.

3. O retorică multimodală a patrimoniului imaterial

Natura dialogică și acțională a patrimoniului imaterial impune o serie de elemente specifice discursivizării sale. Patrimoniul imaterial există în măsura în care este comunicat, ca text de comunicare.

După cum vom putea vedea în exemplul discutat în continuare, dialectica punerii în discurs a patrimoniului imaterial urmează două registre discursive: alocutiv și delocutiv¹². Registrul alocutiv este acela al dialogului, corelativ modalităților

¹⁰ Patrick Charaudeau, “A communicative conception of discourse”, *Discourse studies*, vol.4, no. 3, 2002, p. 301.

¹¹ *Ibidem*, traducerea noastră.

¹² Registrul alocutiv și cel delocutiv au fost discutate în Florinela Floria, *Retorica alterității*, Iași, Editura Universității „Alexandru Ioan Cuza”, 2014, cu referire la prezența discursivă a

alocutive, registrul delocutiv este acela al desemnării indirecte, corelativ modalității delocutive. Patrick Charaudeau utilizează conceptul de *modalitate* pentru a marca implicarea discursivă a enunțătorilor. El identifică trei tipuri de modalitate, corelate cu trei tipuri de acte de limbaj: *modalitatea alocutivă*, care îi implică pe ambii co-enunțători, fiind orientată către alocutor, *modalitatea elocutivă*, orientată către locutor și *modalitatea delocutivă*, care este orientată spre mesaj¹³.

Constantin Sălăvăstru consideră demersul retoric poate fi asimilat „discursivității performative”, care, sub diferitele sale forme de manifestare, are ca scop „influențarea auditoriului, prin intermediul intervenției discursive”¹⁴. În abordarea propusă de Constantin Sălăvăstru, conceptul de „performanță discursivă” ocupă un loc important pe relația dintre intenționalitate și act:

Departate de a sta sub semnul gratuității, actele umane sunt dominate de *intenționalitate*. Cu atât mai mult acelea care sunt rezultatul unei elaborări minuțioase, dacă nu al spontaneității unui geniu creator. Conceptul de performanță constituie punctul unei echilibrări fericite a „faptelor” umane pe traiectul care ne duce de la intenționalitate la act. *Performanța discursivă* dă seama de ceea ce se întâmplă pe acest drum atunci când mijlocul de acțiune este unul cu totul special și care este semnul libertății de spirit și de opțiune ale individului: cuvântul¹⁵.

Vom urmări în continuare retorica patrimoniului cultural imaterial având în vedere datele înregistrate pe platforma ecultfood.ub.ro. Platforma ecultfood.ub.ro cartografiază rezultatele a două proiecte de cercetare, *Digitalizarea patrimoniului cultural alimentar. Regiunea Bacău* (eCULTFOOD) și *Colecție digitală a patrimoniului alimentar românesc și transfer spre societate* (FOODie), proiecte care și-au propus colectarea elementelor de patrimoniu imaterial referitoare la alimentație la nivel național. Platforma include o colecție de resurse digitale (materiale de tip text, imagini sau video) reprezentative pentru patrimoniul culinar românesc.

Metodologia de cercetare a presupus colectarea de informație referitoare la patrimoniul imaterial alimentar în cadrul unor anchete etnografice, utilizând metode calitative de tipul interviului etnografic și experimentului etnografic pentru a identifica structuri ale vieții cotidiene în trecut și în perioada contemporană, aspecte revelatorii privitoare la memoria familiei sau a comunității.

Un tip discursiv al retoricii patrimoniului alimentar este *rețeta*. Materialul colectat este organizat în jurul identificării existenței în localitatea anchetată a unui anumit preparat/ element de patrimoniu alimentar și a tehnicii de preparare a acestuia (rețeta și modul de pregătire) :

Scopul a fost înregistrarea unei situații naturale de transmitere de cunoștințe, asociată cu pregătirea unui preparat, completată cu furnizarea de informații despre alte preparate cunoscute în familie [...]

Au fost intervievate 110 persoane, în majoritatea cazurilor femei, selectate pentru abilitățile și disponibilitatea lor de a găti și de a vorbi despre gătit. Astfel, acestea

alterității.

¹³ Patrick Charaudeau, *Grammaire du sens et de l'expression*, Paris, Hachette, 1992, pp. 574-578, apud Florinela Floria, *Retorica alterității*, op. cit., pp. 78-79.

¹⁴ Constantin Sălăvăstru, *Discursul puterii. Încercare de retorică aplicată*, București, Tritonic, 2009, p. 14.

¹⁵ *Ibidem*, p. 15.

sunt atât practici orale de împărtășire a rețetelor pregătite sub ochii cercetătorului, cât și de împărtășire a rețetelor din memorie.¹⁶

Discursul referitor la patrimoniul alimentar de pe platforma ecultfood.ub.ro este unul multimodal în sensul procedeele enunțiative utilizate în produsele multimedia postate. Înregistrările de pe platformă sunt practici orale de transmitere, de împărtășire a unor rețete și a modului de pregătire a unor preparate din gastronomia locală. Cele două modalități fundamentale de enunțare sunt registrul alocutiv, manifestat sub forma *rețetelor pregătite* în mod efectiv în fața echipei de cercetători, respectiv registrul delocutiv, manifestat sub forma *rețetelor povestite*.

A. În situația *rețetelor pregătite*, metodei interviului i s-a adăugat observația participativă, experiența multisenzorială a pregătirii preparatului completând documentarea realizată de cercetători cu elemente din sfera etnologiei sensibile. De altfel, designul cercetării a vizat „recrearea contextului de comunicare referitor la o rețetă împărtășită în timpul preparării ei.”¹⁷ Este o adevărată „lecție de gătit”, cu o mare putere evocativă datorată tocmai experienței senzoriale a comunicării autentice, *in situ*. Rețeta este explicată pas cu pas, în timp ce este pregătită. Transmiterea orală a rețetei implică, de regulă, verbalizarea gesturilor pe care le presupune gătitul. Rețeta nu este doar un discurs procedural, ci unul care „oferă sfaturi și consiliere”, în virtutea experienței dobândite în timp, verificate în comunitate. Procedura este descrisă, adesea, în manieră impersonală (în exemplul de mai jos: „Trebi, prima dată, ceapî cu mărar am pregătit”, „mai punim un pic di griș, aici punim niște făinî de grîu”), cu elemente subiective uneori, cu aproximări („ouî nu pun cu număr, pun... cât di multi, cî dacî sî puni mai multi îi mai bun”). Rețetele verbalizate sunt combinate, încorporate în evenimentul performativ complex al pregătirii și spectacularizării lor.

Exemplu: Alivancă, rețetă pregătită, Goioasa, jud. Bacău

Titlu	Alivancă
Sursă	
Descriere	Tipul de prezentare: rețetă pregătită Categorie: alimente Categorie specifică: preparate din cereale Ingrediente: ceapă, mărar, sare, mălai, griș, brânză zburată, ouă, zahăr, esență de vanilie, drojdie, lapte, făină de grâu, smântână Proces: coacere Frupt

-Ce ne pregătiți astăzi, bunica?

-O alivancă moldovenească, specific zonei. Trebi, prima dată, ceapî cu mărar am pregătit, la cari pun puțin mălai în el. Pi urmă punim griș, apoi îi dăm drumu’

¹⁶ Petronela Savin, “Oral Practices for Sharing Recipes”, *Transylvanian Review*, Vol. XXX, Supplement No. 2 (2021), p. 151. Sunt discutate în acest articol rezultatele investigațiilor de teren desfășurate în 45 de localități din zona centrală a Moldovei în perioada 2016– 2021.

¹⁷ *Ibidem*, p. 153.

peste brânză. Aici esti brânză di vaci zburat. Ouă nu pun cu număr, pun... cât di multi, cî dacî sî puni mai multi îi mai bun. Acu' batim ouli. Punim puțin sari în ou. Înmuim drojdia cu un pic de lapte. Acu' dăm drumu' la zahăr, mai punim un pic di griș, aici punim niște făină de grâu, aici o esență di vanilie. Toati ingredientii le amestecăm și mai punem ci ni mai trebi. Fac cu mâna ca sî-mi dau seama cât îi di legați și dacî-i mai trebui ceva. Deci am încălzit cuptorul la 250 di gradi. Băgăm tava un 10 minute și după 10 minute dăm cuptorul la 190. Întindem frumos... În zahăr punim vanilie... Amestecăm tot cu mâna... O-mprăștiem tot cu mâna.

În cele mai multe cazuri, bucătăria este spațiul în care sunt realizate înregistrările, prilej pentru cercetători de a lua contact cu elemente de cultură locală, cu obiceiurile familiei respective, oferindu-se oportunitatea de a studia practicile culinare în condiții naturale. Spațiu al convivialității, al comunicabilității, bucătăria a facilitat și relația echipei de cercetători cu protagoniștii anchetei, în încercarea de a păstra cât mai mult din autenticitatea întâlnirii „naturale” cu gastronomia locală.

B. *Rețetele povestite*, reconstituite din memorie, reprezintă cealaltă formă sub care este prezent discursul patrimoniului pe platforma ecultfood.ub.ro. Se evocă astfel, experiențe alimentare trecute, moștenirea culinară a familiei sau a comunității, legând istoria alimentară de cea a evenimentelor trăite. Rețetele povestite au un fundament interreferențial, informația se construiește prin dialogul cu cercetătorul („-Era pi vremuri o copturi cari sî făcea doar cu lapti acru... / -Asta alivancî să numește. / -Cum să făcea?”)

Rețetele povestite pot fi continuate în narațiuni (a se vedea în exemplul de mai jos: „ca sî v-o spun și pi-asta”) sau pot apărea din narațiuni („Cu panî sî dădea înainte. Găștili când li tăiem înainte luam penili. Întotdeauna unjem cu ieli, măturam cu ieli pi la cuptori, fășeam treburi de-iestea, băbești, pi timpuri”). Ca și rețetele pregătite, cele povestite constituie un discurs procedural, marcat lingvistic de elemente caracteristice, inclusiv schimbări în sintaxa comunicării, timp și persoană, terminologie specifică. O diferență esențială între rețetele povestite și cele pregătite este că, în primul caz, avem de-a face cu un discurs sintetic, relativ omogen, în timp ce, în cazul rețetelor pregătite, discursul este destructurat, fiind intercalat în actul de pregătire.

Recuperarea rețetelor din memorie este integrată într-o practică conversațională bazată pe actul pregătirii unui fel de mâncare. În cadrele gătirii preparatului de referință al anchetei, gazda este chestionată cu privire la alte elemente de patrimoniu alimentar local, interacțiunea verbală ia forma unui dialog referențial. Registrul delocutiv conferă discursului procedural al rețetei povestite „statutul de argument tehnic în economia comunicării despre cunoașterea sistemului alimentar”¹⁸, perceput ca sistem de semne culturale.

¹⁸ Petronela Savin, “Oral Practices...”, *op. cit.*, p. 155.

Exemplu: Alivancă, rețetă povestită, Buda, jud. Bacău

-Era pi vremuri o copturî cari sî făcea doar cu lapti acru...

-Asta alivancî să numește.

-Cum să făcea?

-Ei... alivanca sî ie... sî opărești făina di sara... ca sî v-o spun și pi-asta. Și sî puni o mîni di făinî di grâu în făinî di porumb... Da' dădei făina șeia printr-o sâti deasî, sî iasî finî așeia di porumb... di la o moarî cari mașinî mărunț tari... Și puneți o mîni di zahăr acolu... ș-o lasai di sara pînî dimineța. Puneți un pic di drojdii-ntrînsa, ti dușei în grădinî, luai o frunzî-douî di nuc, li puneți pi tavî așa, frumos, și după și dădei gustu' la umplutura șeia ... sî numea umpluturî, făcut-așa, din compoziția cari era făcutî din făinî di porumb, grîu, zahăr. Ș-o-ntindeți pi foili șeli di ... pi frunza di nuc, în tigai. Da' nu sî fășe groasî, numa' di dou degeti. Luai umpluturî de-șeia cu făinî, făceți într-un castronel și mai puneți mai multî făinî di grâu. După-așeia puneți ai de-asupra ș-ntindeți cu panî. Cu panî sî dădea înainti. Gâștili când li tăiem înainti luam penili. Întotdeauna unjem cu ieli, măturam cu ieli pi la cuptiori, fășeam treburi de-iestea, băbești, pi timpuri. Ei, luai și dai pi deasupra și o ungi așa frumos și când îi focu' făcut la cuptior o baji în cuptior. Și li scoț de-acolu, li ungi cu smântînî, tai feliuțali șelea așa frumos, pi colțuri, cum sî tai acuma pizza, și pui parti pisti parti, și după așeia poftî bunî și ia și mînăncî! Ti saturi dintr-o bucățaci de-șeia ci nu-ți mai trebui altșeva!

Concluzii

Discursul patrimoniului alimentar al platformei ecultfood.ub.ro poate fi considerat un „text de comunicare” datorită dimensiunii sale performative. Patrimoniul imaterial alimentar, de esență metaculturală, este prezentat prin medierea discursivă a rețetelor pregătite sau povestite, în cadrul registrelor pe care le-am numit alocutiv, respectiv delocutiv, prin raportare la instanțele situației de comunicare. Retorica patrimoniului imaterial este dependentă de inserția sa într-un sistem comunicant, într-o rețea de „jocuri de limbaj” în care sunt prinși membrii comunității, moștenirea culturală care se perpetuează prin intermediul practicilor de comunicare. Modul în care ecultfood.ub.ro organizează discursul patrimoniului imaterial confirmă observația lui J. M. Klinkenberg: „retorica apare astfel ca o parte creativă a sistemului

semiotic: ea determină evoluția sistemului prin producerea de noi relații între unități și, mai departe, prin producerea de noi unități”¹⁹.

BIBLIOGRAFIE

- Charaudeau, Patrick, “A communicative conception of discourse”, *Discourse studies*, vol. 4, no. 3, 2002, pp. 301-318.
- Floria, Florinela, « Patrimoine culturel immatériel: narrativité et digitalisation. Interférences discursives », in *Interstudia*, nr. 26/2019, pp. 137-144.
- Floria, Florinela, *Retorica alterității*, Iași, Editura Universității „Alexandru Ioan Cuza”, 2014.
- Grupul μ, *Retorică generală*, București, Univers, 1974.
- Kirshenblatt-Gimblett, Barbara, “Intangible Heritage as Metacultural Production”, in *Museum international*, vol. 56, no. 1–2/ 221–222, 2004, pp. 52-65.
- Klinkenberg, Jean-Marie, *Inițiere în semiotica generală*, Iași, Institutul European, 2004.
- Maingueneau, Dominique, *Analiza textelor de comunicare*, Iași, Institutul European, 2007.
- Savin, Petronela, “Oral Practices for Sharing Recipes”, *Transylvanian Review*, vol. XXX, Supplement no. 2 (2021), pp. 151-162.
- Sălăvăstru, Constantin, *Discursul puterii. Încercare de retorică aplicată*, București, Tritonic, 2009.

<http://www.ecultfood.ub.ro>.

<https://ich.unesco.org/fr/listes>.

<https://ich.unesco.org/fr/convention#part3>.

[https://ich.unesco.org/fr/listes?text=&country\[\]=00182&multinational=3#tabs](https://ich.unesco.org/fr/listes?text=&country[]=00182&multinational=3#tabs).

.

¹⁹ Jean-Marie Klinkenberg, *Inițiere în semiotica generală*, Iași, Institutul European, 2004, p. 327.